

Skilsmisse og bolig – hvor flytter hjemfølelsen hen?

Bolig, familieliv og hjemfølelse er historisk og kulturelt tæt knyttet sammen. I denne artikel er vi derfor interesseret i, hvad der sker med forholdet til boligen og med hjemfølelsen, når familien går i opløsning, og en eller begge parter flytter i forbindelse med en skilsmisse. Artiklen rummer dels en teoretisk introduktion til den internationale teori vedrørende bolig og hjemfølelse, dels en analyse af kvalitative interview med fraskilte om deres praktiske og følelsesmæssige forhold til deres bolig og hjem før og efter skilsmissen. Analysen peger på, at de følelsesmæssige bånd til en familiebolig kan forsvinde i det øjeblik, beslutningen om en skilsmisse er truffet. Det praktiske arbejde med at etablere og indrette et nyt hjem kan blive en vigtig måde at søge ny identitet som enlig, og problemer med at finde et sted at bo, og deraf følgende midlertidige boliger, kan derfor gøre livet efter skilsmissen ekstra svært. Undersøgelsen peger endvidere på, at til trods for at mange fraskilte oplever det positivt at bo alene i en periode, så lever drømmen om kernefamilie og familiebolig videre. De fleste interviewpersoner giver således udtryk for, at de forestiller sig, at de på et tidspunkt etablerer en ny familiebolig med en ny partner.

Søgeord: Bolig, hjem, skilsmisse, familie, kvalitative interview.

I denne artikel vil vi belyse og diskutere boligens betydning i forhold til familiers organisering og i forhold til identitetsdannelse og social status. Den internationale litteratur bruger sociologiske, antropologiske såvel som psykologiske forståelsesrammer i beskrivelsen af boligens praktiske organisering og symbolske betydning, og der fokuseres på den flertydighed, som begrebet "hjem" rummer. Hjemmet forbindes ofte med en følelse af sikkerhed og betragtes som en ramme om det intime og familiære. Hjemmet fungerer endvidere som et sted at spejle og udvikle identitet samt et sted at fremvise sin sociale status.

Siden kernefamiliens opståen har begrebet "hjem" i stigende grad været knyttet til familieboligen, og hidtidige empiriske undersøgelser, såvel som teoridannelsen omkring hjemfølelse, har i høj grad fokuseret på kernefamilien. Det er derfor særligt interessant, at undersøge om begrebet hjemlighed er anderledes for fraskilte og mere generelt at undersøge, i hvilket omfang hjemlighed er under forandring i et sen-moderne samfund med såvel ændrede rammer for identitetsdannelse som ændrede familiemønstre.

I det følgende vil vi først præsentere og diskuterer den internationale litteratur inden for området. Dernæst vil vi beskrive metoder og baggrund for vores empiriske undersøgelse og endelig vil vi præsentere vores kvalitative interview og analysere dem i forhold til den teoretiske diskussion af hjem og hjemfølelse.

Alle vores interviewpersoner er for nyligt blevet skilt og har oplevet en opløsning af deres familiebolig. Flere af dem har stået uden hjem i en periode og har efterfølgende skullet bygge hjemfølelse i en ny bolig, mens andre har skullet omdanne den tidligere familiebolig til en ny situation. Skilsmisse-situationen fungerer dermed som kritisk case for forståelsen af hjemmets og boligens betydning.

Bolig og hjem – teoretisk baggrund

Den internationale boligforskning har været præget af i højere grad at være politik orienteret end at være styret af teoretiske interesser (Clapham 2005). Det har også været tilfældet for dansk boligforskning. Den internationale sociologiske boligforskning kan endvidere siges på den ene side at grænse op til kvantitativt orienterede økonomiske og demografiske studier med fokus på flyttemønstre og på den anden side kvalitative antropologiske og fænomenologiske studier med fokus på boligens brug og betydning. I denne artikel hælder vi primært mod den kvalitative tilgang uden dog at glemme kategorier som klasse og køn og deres sammenhæng med bl.a. ejerformer, som inden for boligforskningen ofte bruges som en basal social markør (Saunders 1984; Saunders and Williams 1988).

I den følgende introduktion til en teoretisk forståelsesramme vedrørende bolig og hjem, vil vi først kort henvise til, hvad man kan kalde en mere klassisk sociologisk tilgang til boligforskningen, herunder til studier omkring bolig og

	<p>Kirsten Gram-Hanssen</p> <p>Seniorforsker ved Statens Byggeforskningsinstitut, Ålborg Universitet</p> <p>E-mail: kgh@sbi.dk</p>		<p>Claus Bech-Danielsen</p> <p>Seniorforsker ved Statens Byggeforskningsinstitut, Ålborg Universitet</p> <p>E-mail: cbd@sbi.dk</p>
--	--	--	--

skilsmisse inden for denne tilgang. Herefter vil vi fokusere på begrebet hjem, og hvordan dette historisk og ideologisk er blevet knyttet sammen med boligen og familien. Vi vil argumentere for, at relationerne mellem bolig, hjem, familie, husholdning og individ er væsentlige, ikke mindst i forbindelse med studier af boligsituationen omkring skilsmisser som netop er kendetegnet ved brud og nye konstellationer i disse relationer. Herefter kortlægger vi forskellige tilgange til studier af hjem. Fokus kan være på hjemmets betydning i forhold til vidt forskellige begreber som sikkerhed, selvudfoldelse, status, identitet, intimitet, privathed mm. Afslutningsvis vil vi opsummere, hvilke spørgsmål den teoretiske oversigt rejser i forhold til vores emne omkring bolig og skilsmisse.

David Clapham argumenterer for, at studiet af boliger skal baseres på en "pathway approach", hvor man følger individer og husstande i deres forskellige livssituationer, afhængigt af varierende arbejdsliv og familiære relationer (Clapham 2005). I et sådant studie er der tre forskellige tider, som alle er væsentlige for både muligheder, behov og ønsker til en bolig. Det er dels individets alder, dels husstandens fælles livscyklus, og dels den historiske kontekst for den pågældende kohorte. Clapham kritiserer imidlertid megen hidtidig boligforskning for at glemme, at forskellige mennesker opfatter boliger vidt forskelligt. Problemet er, siger Clapham, at boligforskningen har en rationalistisk forståelse af boligvalg og baserer sig på objektive kategorier for "den gode bolig". De objektive kategorier, der bl.a. fokuserer på boligernes størrelse, deres ejerform og deres antal af installationer, går ofte igen i boligpolitikken, men de er ikke nødvendigvis sammenfaldene med, hvad forskellige beboere opfatter som den gode bolig.

Som eksempler på denne type boligstudier inden for skilsmisseproblematikken kan fx nævnes et hollandsk og et engelsk kvantitativt studie omkring flytninger i forbindelse med skilsmisse. Begge studier viser, at skilsmisser ofte fører til en dårligere boligsituation, særligt for kvinder, at mange kommer ud i en periode med midlertidige boligløsninger lige efter bruddet, samt at typen af den tidligere familiebolig har stor betydning for, hvilken boligtype, man flytter til efter skilsmissen (McCarthy and Simpson 1991, Dieleman and Schouw 1989). Denne type studier rummer i vores øjne interessante resultater samti-

dig med, at vi i forlængelse af Claphams kritik vil påpege, at forskellige opfattelser af hjem og boligkvalitet ikke indfanges. Spørgsmålet om, hvad der kan opfattes som en god bolig eller som et boligproblem, besvares ikke ordentligt. Det er årsagen til, at vi i denne artikel vil gå mere i dybden med begrebet "hjem", og hvordan det på forskellige måder knyttes sammen med boligen.

Begrebet hjem knyttes i boligforskning ofte direkte sammen med boligen. Man kan imidlertid føle sig hjemme mange andre steder end i sin bolig. Shelley Mallett citerer Hollander (1991) for, at "hjem" kan opfattes i koncentriske cirkler, som hver for sig repræsenterer eksistentielle betydninger, som fx boligen, boligområdet, familien, øvrige sociale omgivelser, arbejdslivet, nationen og det civile samfund (Mallett, 2004). I forlængelse heraf rejser Mallett spørgsmålet, om "hjem" er et sted, et rum, en følelse, en praksis eller en måde at være i verden på. Malletts eget svar er, at "hjem" kan være alle delene.

At hjem og bolig i dag i den vestlige verden ofte knyttes snævert sammen kan spores historisk tilbage til det syttende århundrede og det borgerlige hjemms fokusering på familien (Somerville 1997). Mallett citerer fx Rybczynski for, at netop det syttende århundredes ideer om privathed, hjemlighed, intimitet og komfort opstod som organiserende principper for indretningen i datidens borgerhjem, og at de samme ideer kan genfindes i vore dages boliger (Mallett 2004). John Burnett (1978) beskriver, hvordan denne udvikling fik ny næring i slutningen af 1800-tallet, hvor den nyetablerede middelklasse havde behov for et regelsæt for korrekt bosætning. Familielivet i boligen blev spundet ind i et religiøst og strengt moralsk kodeks, og familieboligen som et næsten helligt sted opstod. I forlængelse heraf har velfærdstaten efterfølgende set kernefamilien i den private bolig som en basal social enhed, der fungerer som byggestenen i opbygningen af et sundt og civiliseret samfund (Bech-Danielsen, 2004).

Hvor en del boligforskning (se fx Després 1991) tager udgangspunkt i, at hjemfølelse er et dybt rodfæstet menneskeligt behov, så lægger et historisk perspektiv altså i højere grad vægt på at se dette aspekt ved den moderne bolig som socialt konstrueret igennem flere hundrede år af stærke kræfter inden for såvel kirke som stat (Somerville 1997). Som Clapham beskriver, så er det stadig tilfældet, når konservative kræfter fx ønsker en boligpolitik, der fremmer den traditionelle kernefamilie frem for at favorisere enlige mødres adgang til en socialt støttet bolig (Clapham 2005), ligesom der er stærke markeds kræfter, der gerne vil sælge ideen om den ideelle bolig (Chapman 1999). Det er imidlertid for simpelt bare at se beboere som ofre underlagt stat og markeds kræfter i deres bestræbelser på at etablere det ideelle hjem. Boligdrømmene kommer også indefra, og de fleste mennesker lever et sted mellem den reelle bolig og drømme om den ideelle (Mallett 2004), selv om alle selvfølgelig også er begrænset af, hvad der faktisk bygges eller er blevet bygget og dermed af de kulturelle og økonomiske faktorer, der styrer boligbyggeriet.

I forståelsen af, hvordan bolig og hjemfølelse er knyttet til hinanden, er

husstandens beboere central. I en traditionel forståelse består husstanden af en kernefamilie, hvor en mand og en kvinde sammen bygger et hjem, og megen boligforskning kan kritiseres for ureflekteret at tage dette udgangspunkt. Det rejser spørgsmålet om, hvorvidt alle de mennesker, der ikke bor i en kernefamilie, har mindre hjemfølelse i deres bolig (Somerville 1997)? Betyder hjem noget andet for enlige, homoseksuelle eller mennesker, der bor i bofællesskab eller på institution? Når vi i dag lever i et samfund, hvor stadig færre husstande er traditionelle kernefamilier, er dette spørgsmål yderst centralt for boligforskningen. Men selv om kernefamilien statistisk set er under pres, så viser studiet af danskernes værdier, at drømmen om parforholdet fortsat lever i bedste velgående (Gundelach 2002). Det kan måske forklares med, at jo mere traditioner og institutioner smuldrer, jo større forventninger har vi til parforholdet, fordi det er det sidste værn mod ensomheden (Beck 1997:186).

Dermed er kernefamilien ikke nødvendigvis i krise, men i forandring, og i et livsforløb vil der være en ændret vægt mellem familien og individet, og for dem der bor i kernefamilie ser vi, at den organiseres efter andre normer end den traditionelle patriarkalske (Dencik 1996). Beck beskriver "den forhandlede familie", hvor familiemedlemmerne indgår en alliance om følelsesmæssig udveksling – en alliance, der til enhver tid kan ophæves. Den eneste relation, der ikke kan udskiftes og afvikles, er relationen til børnene (Beck 1997). Den massive markedsføring af barndommen og den strid, der nogle gange ses omkring børnene ved en skilsmisse, kan tages som udtryk for, at børnenes betydning i familien står stadig stærkere.

I en oversigtsartikel over fænomenologisk inspirerede boligstudier sammenfatter Carole Després de forskellige betydninger, som boligen er blevet tillagt i tidligere boligstudier, herunder sikkerhed, investering, selvudfoldelse, identitet, status og fællesskab. Artiklen er ofte citeret i andre studier af bolig og hjem, men den er også kritiseret af flere. Fx for at de kategorier, som begrebet hjem analyseres i forhold til, er teoretisk løsrevet og ikke ses i et socialt konstrueret historisk perspektiv, hvorved fx relationen mellem hjem og familie eller mellem hjem og bolig gøres universel (Somerville 1997). En anden kritik handler om, at der primært fokuseres på de positive sider af hjemmet, hvorved fx undertrykkelse og isolation af børn eller kvinder i det patriarkalske hjem hverken inddrages eller problematiseres (Mallett 2004). Både Somerville og Mallett kommer imidlertid i deres egne oversigtartiklen over forståelsen af hjemmet ind på flere af de samme kategorier som Després. Somerville argumenterer således for, at begreberne privathed, identitet og familiaritet er centrale i forståelsen af hvad hjem er, og hans argument for netop disse tre begreber er, at de relaterer sig til henholdsvis noget rumligt, noget psykologisk og noget socialt, som alle tre er nødvendige dimensioner i forståelsen af begrebet hjem.

En anden tilgang til boligens betydning kommer fra den norske antropolog Marianne Gullestad. Gullestad mener, at hverdagslivet er dét, der på tværs af

alle de sektorer, som vi deltager i, binder vores aktiviteter sammen. Hverdagslivet indeholder to dimensioner: dels den praktiske organisering af aktiviteterne, dels den viden og erkendelse, som udførelsen af disse aktiviteter medfører (Gullestad 1989). I begge dimensioner er hjemmet centralt for den måde, mennesker forsøger at skabe sammenhæng i en fragmenteret hverdag. Hjemmet er det tidsligt og rumligt centrale i vores hverdagsliv, også selv om det ikke nødvendigvis er der, vi tilbringer flest timer, fordi hjemmet er der, hvorfra vi tager ud og vender tilbage. Hjemmet er dermed ikke bare vigtig for den daglige organisering af vores hverdagsliv, men også et fundamentalt aspekt af hvordan vi opfatter og erkender verden.

Igen kan man imidlertid diskutere det universelle i en sådan forståelse. Hochschild har fx rejst diskussionen ud fra en amerikansk sammenhæng, idet hun viser, hvordan arbejdspladser i nogle tilfælde bliver hjemliggjort som følge af moderne management strategier, og hjemmet omvendt opfattes som arbejde, som en følge af et fortravlet hverdagsliv (Hochschild 2003). Denne diskussion viser imidlertid blot, at begrebet hjem netop ikke nødvendigvis altid er mest knyttet til boligen, men er en følelse, som knyttes til et sted, hvor vi er trygge og slapper mere af end andre steder.

Hvis vi imidlertid koncentrerer os om hjemfølelsen i forbindelse med boligen og ser på, hvordan denne følelse opstår, så kan en nyere del af forbrugssociologien, som ser på, hvordan vi tilegner os forbrugsgoder, hjælpe os. Kaj Ilmonen beskriver tilegnelsesprocessen, hvor en ting vi har købt, et markedsprodukt, gøres til en del af os selv, en personlig ting, der betyder noget for os (Ilmonen 2004). Den første del af denne proces er kognitiv, idet vi skal lære at bruge produktet. For boligens vedkommende kan det være at finde vej rundt i boligen eller boligområdet og at lære at bruge teknologier som komfuret eller varmesystemet. I denne proces udvikler vi rutiner og tavs viden, som gør os i stand til at bruge produktet, dvs. bo i boligen uden at reflektere over det. Undervejs i denne proces udvikler vi samtidig følelser for produktet, boligen begynder at betyde noget for os, den bliver til et hjem. Et andet aspekt af denne tilegnelsesproces er, at vi dekorerer og tilpasser objektet, dvs. boligen males og istandsættes af beboeren og møbleres med ting, der ligeledes har en personlig betydning for beboerne.

Colin Campbell tager en lidt anden tilgang til den måde, der arbejdes med og indrettes bolig (Campbell 2005), idet han taler om "The craft consumer", dvs forbrugeren som selv designer og udformer eller forandrer produkter, som fx (dele af) boligen. Både Ilmonen og Campbell kritiserer en stor del af de tidligere forbrugssociologiske teorier for at være alt for fokuserede på status og symboler som det eneste og væsentligste element i, hvad ting, som fx boliger, betyder for mennesker. Vi er enige i denne kritik, og mener det er vigtigt ikke blot at se boligens betydning i form af status. Men vi mener imidlertid stadig, at en del af boligens betydning skal findes i forståelser af status og livsstilssignaler (Gram-Hanssen og Bech-Danielsen 2004), sådan som særligt

Bourdieu har beskrevet det i hans beskrivelse af, hvordan distinktion kan forklare forskellige smagspræferencer blandt forskellige samfundsklasser (Bourdieu 1984).

Med denne teoretiske introduktion til hvordan sammenhængen mellem bolig og hjemfølelse kan forstås, og hvad bolig og hjem betyder for mennesker, har vi hermed et godt grundlag for at gå til analysen af den empiriske undersøgelse af boligsituationen i forbindelse med skilsmisser. Ved at fokusere på skilsmissesituationen kommer spørgsmålet om, hvordan hjem og familie hører sammen, i fokus. Flere af de fraskilte har desuden for nyligt gennemført en eller flere flytninger og har dermed knyttet mere eller mindre hjemfølelse til flere steder. Andre er blevet boende i den tidligere familiebolig og har skullet forholde sig til den enten som enlig eller sammen med en ny partner.

I den følgende analyse vil vi først se på spørgsmålet om, hvordan identitet og hjemfølelse etableres gennem den personlige prægning af boligen, som bygge- og indretningsaktiviteter er udtryk for. Dernæst vil vi diskutere, hvordan følelsen af hjem er knyttet til henholdsvis familien og individet, og hvad det betyder for hjemfølelsen i forbindelse med skilsmissen. I den tredje del af analysen vil vi fokusere på den status og identitet, der er forbundet med boligen, og endelig vil vi i det sidste afsnit komme ind på de praktiske og følelsesmæssige problemer, som flere af de fraskilte har oplevet, da de manglede en bolig lige efter skilsmissen. Først vil vi kort beskrive metoderne i projektet.

Metoder

Det samlede projekt om bolig og skilsmisse rummer både en kvantitativ og en kvalitativ del. I projektet skelner vi ikke mellem, om parterne formelt har været gift, men omtaler generelt opløste parforhold som skilsmisser. Denne artikel fokuserer på den kvalitative del af projektet, men vi vil dog også kort referere til den kvantitative. Den kvalitative del af studiet rummer forskningsinterview med fire kvinder og fem mænd, der er blevet skilt inden for et år før interviewet. I et tilfælde har vi interviewet både manden og kvinden fra den samme skilsmisse, og i et andet tilfælde har vi interviewet begge parter i et nyt parforhold, hvor begge parter kort før var blevet skilt fra en anden partner. Informanterne er fundet ved at bruge vores faglige og personlige netværk til at spørge, om de kendte nogle, der for nyligt var blevet skilt, som vi ikke selv kendte, da vi ikke har ønsket at interviewe nogle, som vi selv havde en faglig eller personlig relation til. Udvalget af informanter har desuden været styret af et ønske om størst mulig variation i deres sociale status såvel som i boligtype før og efter bruddet. De interviewede spænder uddannelsesmæssigt fra studerende, ufaglærte og kortuddannede til mellemlange og akademiske uddannelser, og indkomstmæssigt fra førtidspensionister til ansatte med højt-lønnede lederstillinger. For alle de interviewede har der desuden været hjemmeboende børn involveret i skilsmissen.

Blandt de interviewede er der en overrepræsentation af dem, der selv har

taget initiativet til skilsmissen. Det hænger formodentlig sammen med, at det er lettere at tale om sin skilsmisse for den af parterne, der har ønsket den. De enkelte interview varede omkring to timer, og blev gennemført af os begge to i fællesskab. Ofte snakkede interviewpersonen mest direkte til den af os, der havde sammen køn som dem selv. Interviewene er elektronisk optaget, og bagefter tematisk refereret og delvist udskrevet.

Styrken ved det kvalitative interview er dybden af informationer om noget, der betyder noget for den interviewede. Interviewene er analyseret på flere niveauer, inklusiv det niveau den interviewede selv taler på og et mere teoretisk inspireret niveau (Kvale 1996; Coffey and Atkinson 1996). Svagheden ved den kvalitative metoder er det begrænsede antal personer, der kan indgå i undersøgelsen, hvilket også betyder, at de interviewede ikke skal ses som repræsentanter for forskellige befolkningsgrupper. Variationen i de socio-økonomiske baggrundsvariable er alene valgt ud fra et ønske om at få så forskellige synspunkter på emnet som muligt.

Ud over de kvalitative interview rummer projektet som nævnt også et kvantitativt studie. Det er baseret på registeranalyse af de ca. 42.000 par som ifølge Danmarks Statistiks flytteregister flyttede fra hinanden i år 2002. Denne del af studiet er nærmere beskrevet i en dansk baggrundsrapport (Gram-Hanssen og Laurentzius 2007) samt i en engelsk artikel (Gram-Hanssen og Bech-Danielsen, under udgivelse). Hovedresultaterne fra denne analyse viser, at der er klare forskelle i flyttemønstre afhængigt af køn, socio-økonomisk baggrund og boligtype. Generelt bliver mændene efter en skilsmisse i højere grad boende i parcelhuset i de velstillede familier, hvorimod kvinderne i højere grad bliver boende i de almennyttige boliger i de mindre velstillede familier. Generelt gælder endvidere, at boligtypen før skilsmissen har stor betydning for, hvilken boligtype man flytter til. Materialet peger på, at mange står med nogle mindre attraktive boligløsninger umiddelbart efter skilsmissen, således flytter 10% (adresse) hjem til deres forældre efter skilsmissen. Endelig viser undersøgelsen, at de færreste flytter langt væk efter skilsmissen, de fleste bliver således i samme by, og hvis man har fælles børn også ofte i samme sogn.

Personlig prægning – at bygge et hjem

Vi har i tidligere undersøgelser (Bech-Danielsen & Gram-Hanssen 2004) påvist, at hjemfølelse kan udvikles gennem bygge- og indretningsaktiviteter. Når det gamle tapet rives ned i stuen og fliserne i badeværelset udskiftes, så er det ikke længere den forrige ejer, beboerne får øje på i deres bolig. Med den personlige prægning er det dem selv, der træder frem i boligens vægge. Beboerne bliver ét med deres bolig, og den forvandler sig til et "hjem".

I forbindelse med en skilsmisse kan den personlige prægning af boligen få en særlig betydning. En kvinde, der var flyttet sammen med en ny mand i den bolig, hun gennem 10 år havde beboet med sin eksmand, fortæller eksempel-

vis, at hun og hendes nye mand havde oplevet eksmandens prægning af boligen som et problem. Eksmanden havde gennem omfattende om- og tilbygninger sat sit markante præg på boligen, og dermed var han næsten fysisk til stede i den – også efter hans fraflytning. Det var baggrunden for, at kvinden og hendes nye mand havde flyttet soveværelset: "Fordi der kunne jeg bare ikke sove. Altså, det havde jeg slet ikke lyst til. (...) Altså soveværelset. Vrad! Der skal bare males, der skal laves fuldstændigt om derinde", siger hun, og giver dermed udtryk for, at maling, tapet og anden boligindretning er midlet til at fjerne minderne om eksmanden fra boligen. Også hendes nye mand interviewede vi, og han følte ligeledes eksmandens stærke tilstedeværelse i boligen. "Der er små tegn over det hele, det vil der være mange år fremover, ikke. Han (eksmanden) hænger jo stadigvæk i væggene". Omvendt kan det for den part, der er flyttet ud af boligen, være svært at se ekspartneren flytte sammen med en ny kæreste i den tidligere familiebolig. Flere interviewpersoner giver udtryk for, at forestillingen om, at en ny kæreste indtager "deres familiebolig" og går rundt mellem "mine ting", kan være svær at bære.

Gennem ombygning og indretning af vores bolig knytter vi os til den. En fraskilt mand fortæller eksempelvis, at det efter hans mening er lettere at fraflytte en lejebolig end en ejerbolig – fordi man typisk har bygget meget mere om på en ejerbolig. Gennem bygge- og indretningsaktiviteterne slår vi rødder i boligen og opbygger et tilhørsforhold til den. Det kan have betydning i forbindelse med bodelingen omkring en skilsmisse. Gennem den personlige prægning investerer man sig selv i boligen, og dermed kan man opbygge en form for ejerskab til den. Hvis manden eksempelvis har gennemført en række omfattende ombygninger på den fælles bolig, så har begge parter ofte en opfattelse af, at manden har en vis fortrinsret til at blive boende. En kvinde forventede eksempelvis, at hendes eksmand regnede med, at han skulle overtage boligen, fordi han havde lavet så meget ved den. Også fra venner og bekendte har hun mødt denne holdning, og hun finder det ikke urimeligt – også fordi manden havde tjent mest i deres ægteskab.

I realiteten er den personlige prægning imidlertid oftest resultat af fælles valg og arbejdsindsats, og boligen er fuld af minder fra det opløste ægteskab. En mand, der i første omgang flyttede ud af den fælles bolig for et halvt år senere at flytte alene tilbage, fortæller, hvordan minderne væltede ind over ham, da han flyttede tilbage til boligen. Både han og hans ekskone er enige om, at hun har haft lettere ved at starte på en frisk, fordi hun bor et nyt sted.

Efter skilsmissen skal man finde sig selv på ny, og indretningen af en ny bolig kan være en vigtig del af den proces. En fraskilt mand fortæller eksempelvis, at det efter bruddet med sin kone var vigtigt for ham at indrette sig i en ny bolig. Han ser indretningen af det nye hjem som et nyt udgangspunkt, hvorfra han kan starte på en frisk:

Jeg måtte have mit eget. Jeg måtte selv gå ud og vælge, Det blev meget vigtigt for mig i den periode faktisk, synes jeg, lige at købe et sæt med otte tallerkener, otte glas og noget bestik, som var mit eget. Noget nyt. Jeg skulle prøve at viske tavlen ren, og så sige: nu må vi begynde forfra og så se hvad der sker.

Gennem boligindretningen og etableringen af et hjem skabte han udgangspunktet for det nye liv. "Det var lige som om, at det var min hule. Det var dér, hvor jeg kunne gå hjem og slikke sårene efter arbejde", siger han, og på linie med flere andre interviewpersoner betoner han dermed boligens betydning i den kaotiske tid efter en skilsmisse. Boligen betragtes som hverdagslivets baskeramme.

Det er værd at bemærke, at der på den ene side er eksempler på, at omfattende byggeprojekter nævnes som noget, der holdt folk tilbage fra at blive skilt. En kvinde fortæller eksempelvis, at hun fandt det trist at skulle flytte fra huset, når de nu havde gået og arbejdet så meget på det: "Det har nok også været det som holdt mig lidt tilbage", fortæller hun. På den anden side er der også eksempler på, at parternes prioriteringer omkring byggeaktiviteterne har været så forskellige, at det har været medvirkende til at udløse skilsmissen. Et tidligere ægtepar fortæller eksempelvis enslydende om, at de ikke havde været enige om, hvor meget der skulle bygges om. Manden kan godt lide at lave ting ved huset, mens kvinden syntes, at det blev for meget.

Det kan være tidskrævende at skabe et hjem. Omvendt kan det også være tidskrævende at skille sig af med følelsen til et tidligere hjem. En kvinde, der har været flyttet væk fra sin mand et halvt år tidligere, fortæller, at hun stadig kommer til at tænke på den tidligere fælles bolig som "hjem". "Altså bilen kan køre derud selv", fortæller hun og minder samtidig om, at hjemfølelse ikke nødvendigvis er knyttet til boligens fysiske rammer. For denne kvinde var det i høj grad også de gode naboer, som hun var bange for at miste.

Hjem og familie

Som vi beskrev i den teoretiske indledning er hjemmet ofte forbundet til kernefamilien. Et væsentligt spørgsmål i vores undersøgelse er derfor, hvad der sker med hjemfølelsen i forbindelse med en skilsmisse? I hvilken grad var hjemfølelsen før skilsmissen knyttet sammen med partneren og kernefamilien, og oplever de fraskilte, at det er sværere at skabe hjemfølelse som enlige end som par?

Spørgsmålet om hvorvidt hjemfølelsen i familieboligen primært er bundet til boligen eller til parforholdet, besvares forskelligt af de interviewede. Én giver decideret udtryk for, at den forladte familiebolig kun rummer dårlige minder, og at han derfor under ingen omstændigheder ønskede at blive boende efter skilsmissen. En anden udtrykker sig knap så negativt om den tidligere bolig, men lægger stadig vægt på, at det nye hjem er det, der betyder

noget nu. Det hænger sammen med de manglende følelser i ægteskabet, forklarer hun:

Nej for det har noget at gøre med, hvordan vi har haft det, min mand og jeg, og at jeg ikke elsker ham mere. Og så er det bare slut. Når jeg kommer derop, så er det ikke sådan at jeg savner det. Det hernede (hendes nye bolig), det er simpelthen rart.

For andre var det imidlertid ikke helt så nemt at skulle flytte fra familieboligen:

Det var mærkeligt, og da jeg gik og pakkede sammen var jeg meget mere berørt af det, end jeg havde regnet med, at jeg ville være. Så der gik jeg og tudede over flyttekasserne (...) Jeg tror det var fordi, det var et symbol på mit familieliv.

Flere af de interviewede er glade for at bo alene, men det skal ses i lyset af, at vi primært har interviewet fraskilte, der selv har ønsket en skilsmisse. En kvinde siger fx: "Så vil jeg så sige: Det er pisse fedt at bo alene. Jeg synes, der er en total frihed bare at komme hjem og bare lad alting flyde, og der er ikke nogen der brokker sig". Der er således ikke noget der tyder på, at det er svært at bygge hjem og hjemfølelse for enlige, selv om det dog også er markant, at flere af de interviewede, også dem der godt kan lide at bo alene, giver udtryk for, at de ikke regner med eller håber på at bo alene resten af deres liv. På den måde opfatter de enlige sjældent deres nye bolig som en livstidsbolig på samme måde, som flere af dem havde betragtet deres tidligere fælles bolig.

Alle de interviewede har børn og boligspørgsmålet er for dem alle knyttet sammen med det at skabe et hjem for deres børn. At finde en bolig tæt på den tidligere bolig, eller tæt på den anden forælders nye bolig, er et emne alle forholder sig til. Særligt i en af familierne bliver det at fastholde den tidligere fælles bolig til et vigtigt fælles mål for begge de fraskilte. Det sker for børnenes skyld. I denne familie har forældrene bl.a. besluttet at holde fælles jul i det gamle hjem, selv om de aldrig før skilsmissen holdt jul hjemme. På den måde kan ideen om familie og hjem stå stærkt, på trods af at parterne er flyttet fra hinanden.

Særligt for nogle af de interviewede mænd er spørgsmålet om at skabe et hjem tæt knyttet til ønsket om at opretholde kontakt til deres børn, og evt. i det daværende statsamt at kunne argumentere for øget samvær:

Det havde selvfølgelig også en hel del at skulle have sagt, at jeg havde en bolig forholdsvis hurtigt, så jeg kunne tilbyde børnene et sted at bo. For jeg vidste jo godt, at hvis jeg skulle flytte ud til min søster og bo på et

lille værelse der, som hun havde tilbudt mig – og Kristina gik i amtet og sagde, at nu ville hun have fuld forældremyndighed, og nu skal vi slås om det her, ikk, jamen så havde jeg jo ikke noget at tilbyde dem, og så ville jeg stå ringe. (...) Mit udgangspunkt var også at gå op i amtet og sige, at jamen nu har jeg forholdsvis hurtigt fået noget stablet på benene her, se, vi har et hjem her.

En anden måde børnene spiller ind i på opbygningen af hjemmet, er, at flere af de interviewede med større børn, fortæller, at det at indrette og skabe hjem nu er noget, de gør sammen med deres børn, hvor det tidligere i parforholdet var noget, de gjorde sammen med partneren.

Nogle oplevede, at det var svært at indrette og føle sig hjemme i en bolig, som de vidste, var midlertidig. En mand, der nåede at bo til leje i to forskellige lejligheder, som han aldrig kom til at føle sig hjemme i, fordi han vidste, at han ville tilbage til ejerboligmarkedet igen, siger om den tid: "Jeg var jo et år i vacuum, ikk?" Da vi interviewede ham, havde han lige købt et parcelhus, og nu kunne han begynde at tænke på at indrette og sætte i stand: "Ja, for nu begynder det at blive "hjem" for mig".

For nogle er det vigtigt at skabe et hjem, næsten ligegyldigt hvor midlertidig boligen er. Andre har brug for at tænke deres bolig som en langsigtet permanent situation, før de begynder at indrette sig og skabe et hjem. En af de fraskilte kvinder, der havde en meget tidsbegrænset bolig, og som ikke havde udsigt til at finde noget permanent lige med det samme, knyttede hjemfølelse til alle de midlertidige boliger. Hun så dem som udtryk for forskellige faser i en personlig proces og tog billeder af dem alle, som var hun på en rejse. En anden kvinde lagde vægt på, at en god bolig for hende ikke nødvendigvis er permanent:

Men, nej, jeg er ikke den der type, der skal være forankret et sted og ikke kan forstille mig forandring. I virkeligheden syntes jeg måske, det er meget fedt at flytte og få et andet nærmiljø. Jeg har ikke det der behov for genkendelighed. Men det er vigtigt, at det er et hjem.

Konkluderende kan vi sige, at familie og bolig er knyttet sammen for alle, men det forhindrer ikke, at de fleste godt kan bygge mere eller mindre permanent hjem alene. Nogle kan lide at mærke, at de er på vej videre og finder ro i midlertidige hjem undervejs, mens andre har brug for en mere permanent bolig. Desuden er det oplagt, at børnene har en væsentlig betydning for, at et godt hjem er vigtigt, og at de større børn direkte inddrages i skabelsen af hjemmet.

Bolig, status og identitet

Boligen har som beskrevet i det teoretiske afsnit en vigtig funktion som et sted, hvor beboere kan udvikle deres personlige identitet. Den er samtidig en vigtig identitetsmarkør, idet boligen signalerer beboernes livsstil, smag og status til omgivelserne. Som tidligere beskrevet forbindes kernefamilieboligen ofte med "den rigtige bolig", og spørgsmålet er derfor, på hvilken måde skilsmissen påvirker de fraskiltes oplevelse af status og identitet i boligen.

Flere af de interviewede giver udtryk for, at de har følt det lidt, som om de har været til eksamen med deres nye boligsituation – over for statsamtet, børnene, ex-kæresten eller familien. I forhold til det daværende statsamt er det som beskrevet i sidste afsnit opfattelsen, at det er vigtigt at kunne fremvise en god bolig med ordnede forhold for børnene. Her betragtes velfungerende boligforhold endvidere som udtryk for, at man har styr på sit liv. I forhold til børnene er der også nogle, der har været bange for, hvad deres børn ville synes om den nye bolig, men omvendt fortæller de bagefter, at de tror, at deres børn ville synes godt om boligen næsten ligegyldigt hvad, da børn ofte støtter op om deres forældre i en svær tid.

Særligt en af de interviewede kvinder opfatter generelt, at der er meget lav status forbundet med at være en fraskilt enlig kvinde, og hun har bevidst brugt den nye bolig til at signalere, at hun er "anderledes":

For mig er det meget meget vigtigt at vise, at sådan er jeg ikke. Jeg vil gerne have et hjem, hvor jeg kan være bekendt at sige, at her bor jeg sammen med mine børn. Og jeg vil også have det sådan, at jeg ikke er en af dem, der bliver stemplet for at rende ned i byen hver weekend, for at slæbe et eller andet med hjem.

Den status, der er forbundet med at have en ordentlig bolig skal både signaleres til de mennesker hun kender og til dem, der generelt færdes i kvarteret:

For mig har det altid været vigtigt, at mine vinduer er okay. (...) når man sådan kører forbi et sted, så kan man meget hurtigt danne sig et indtryk af, hvem er det egentlig, der bor derinde. Så for mig, det første jeg gjorde – det lyder fuldstændig sindssygt – det var at gå ud og købe for 500 kroner blomster til mine vinduer.

Ofte er den status, der er forbundet med boligen, tæt knyttet til boligtype og boligområde. Et par af de interviewede kommenterer, at de meget nødtigt ville bo i almennyttige boliger. En kvinde udtrykker det således:

Men for mig var det vigtig, at hvis jeg skulle videre med livet, så skulle det i hvert fald ikke være sådan en blok et eller andet sted, hvor at: Nå, det er blokken til de enlige mødre.

I modsætning til dette fortæller en mand, der hurtigt efter skilsmissen flyttede ind i et kvarter med et dårligt rygte, at selv om han havde visse betænkeligheder, så blev han glad for boligen og fik hurtigt opbygget et hjem.

Én ting er at havne i noget, som opfattes som lavstatus. Noget andet er at skulle sige farvel til noget, der opfattes som højstatus. En kvinde fortæller, at hun før skilsmissen boede i en bolig, som hun var "smadder stolt af (...) i Valbys whiskybælte". Som enlig er det lykkedes hende at købe en lejlighed i Hvidovre, som er tæt på det gamle hus, men hun oplever et tab af status. "Mentalt tog det mig altså lige et par måneder at komme til Hvidovre". Hun har haft det lidt svært med at acceptere, at hun bor i Hvidovre. Vi spørger, om problemet handler om at skulle fortælle hendes adresse til bekendte, eller om det handler om reelle problemer i kvarteret. "Det er hvad jeg siger til de andre. (griner) Ej, hvor er jeg bare flov over at skulle sige det", siger hun. Spørgsmålet om hvad der opfattes som lavstatus og højstatus, varierer mellem de interviewede og er selvfølgelig klassebestemt. For andre af de interviewede ville det at eje en villalejlighed i Hvidovre, klart være forbundet med høj status.

For denne kvinde og for en mand, der også kommer fra et godt hus i et godt kvarter, har det også været meget vigtigt at kunne forblive på ejerboligmarkedet efter skilsmissen. Spørgsmålet om status er dermed også knyttet sammen med et økonomisk ønske om ikke at blive sat uden for et boligmarked med stigende priser. En mand udtrykker, hvor dårligt han havde det med at følge boligprisernes himmelflugt, mens han boede midlertidigt til leje:

Mine kolleger, de sagde til mig, at da jeg kom og sagde, at nu havde jeg købt hus, så var jeg næsten forandret. (...) Og det har noget at gøre med, at det pres, det økonomiske pres jeg kunne mærke. Det er jo ikke rart at blive halvvejs ruineret, hvad jeg følte, at jeg blev på det år. Og jeg kan mærke, at det pres har været meget større på mig i form af, at jeg har stille og roligt fulgt med alt omkring boligernes prisudviklinger, ikke.

Kvinden, der var stolt af sit hus, knytter også denne stolthed sammen med den måde de fik fat i det på:

Helt ærligt, i al beskedenhed, jeg er skide stolt af det hus på en eller anden måde. Også fordi den måde det blev købt på. Altså, vi købte og solgte på 17 dage, og det hele gik bare så skide stærkt. Og jeg synes bare at vi havde været super heldige. Og den der følelse af at have været heldig, som man jo selvfølgelig – som jeg jo skulle give slip på ved at... nu var det bare ikke mit hus mere.

At omtale sig selv som heldig på boligmarkedet går igen i flere af interviewene. Dels i form af nogle, der har svært ved at give slip på den gamle fælles

bolig, som de opfatter de har været heldige med at få fat på, dels med nogle der beskriver deres boligsituation efter skilsmissen som heldig. Vi lægger to forskellige tolkninger ned over denne opfattelse af sig selv som værende heldig. For det første at folk generelt opfatter boligmarkedet så presset, at det har karakter af et lotteri, hvad man kan få fat i. For det andet kan opfattelsen af sig selv som værende heldig ses som en måde at opbygge en god fortælling omkring sig selv. En kvinde, der fremlejer en bolig på 1½ værelse til hende selv og hendes to teenagebørn, og som ved, at hun inden for få uger formodentlig skal finde og flytte videre til en anden midlertidig bolig, bruger således i alt 12 gange i interviewet ordet heldig om forskellige aspekter af sin aktuelle boligsituation, herunder størrelsen af sin bolig, at hun fandt den hurtigt, at børnene godt kan lide den og at der er en god udsigt: "Så jeg har været meget heldig, og jeg håber også jeg kan blive her og være lige så heldig næste gang, så jeg ikke skal igennem to ryk", siger hun. Med fortællingen og selvopfattelsen af sig selv som værende heldig skabes billedet af en person, der klarer sig godt i sin nye tilværelse – trods modvind.

Skilt – og uden bolig

En skilsmisse indebærer, at mindst en af parterne skal ud og finde en ny bolig. Det sker ofte under et voldsomt tidspres, for når først beslutningen om en skilsmisse er truffet, er det svært at blive boende sammen. "Når først dét er sagt, bliver man nødt til at flytte", siger flere af vores interviewpersoner samstemmende. Til historien hører også, at den nye bolig skal findes på et boligmarked, hvor det sjældent er muligt at finde et tilfredsstillende boligtilbud på kort tid. For mange mennesker involverer en skilsmisse derfor en række flytninger mellem midlertidige boliger.

Flere af vores interviewpersoner var imidlertid ikke i stand til at finde en midlertidig løsning med det samme, og de havde derfor været tvunget til at bo sammen med partneren i den fælles bolig for en kortere periode. De beskriver denne periode med ord som "forfærdelig", "rædselsfuld" og "hæslig", og en kvinde, der blev boende påsken over, fortæller hvordan "langfredag" fik ny betydning:

Det forløb over påsken, Det er den værste påske jeg nogensinde har haft i mit liv. Og den længste. Den var meget lang. (...) Vi gik sammen alle 4, og det skulle se ud som om at vi var en normalt fungerende familie.... Nej, det var helt vildt forfærdeligt. Jeg synes det var hæsligt, virkeligt.

En mand mindes tilsvarende, hvor ubehageligt det var at bo sammen blot et par dage, efter at han havde brudt med sin kone. Han lejede derfor et sommerhus for en uge, og kom ind i et længere forløb med midlertidige boliger. Han fortæller, at den uholdbare boligsituation kom til at gå ud over hans samvær med børnene:

Hvad skulle jeg tilbyde dem, når jeg ikke havde noget tag over hovedet. (...) Det sværeste er at kigge tilbage på en periode, hvor man bliver for usynlig som forælder, fordi man ikke føler, at man har nogen boligforhold, der gør, at de fungerer ligeså godt, som de gør hos deres mor.

Efter det lejede sommerhus boede han 6 uger i "en papkasse i en kælder" hos en ven. Efterfølgende lejede han en lejlighed i 4 måneder og dernæst et rækkehus i 8 måneder, inden det lykkedes ham at finde en permanent bolig. Manden kom til at føle, at han ikke havde noget at tilbyde børnene, og han følte sig trist over, at børnene blev revet ud af deres sociale netværk, hver gang de skulle besøge ham. Hver gang de begyndte at få venner i de kvarterer, hvor han var rykket ind midlertidigt, skulle han flytte igen.

Hans vigtigste kriterium for valg af permanent bolig havde derfor været nærhed til børnenes skole og netværk. Alle de interviewede fortæller tilsvarende om vigtigheden af at bosætte sig tæt på børnenes hverdagsliv. En mand, der pga. skilsmissen havde været flyttet midlertidigt væk fra lokalområdet i et år, var netop vendt tilbage til lokalområdet, da vi interviewede ham, og han fortalte stolt om en oplevelse han havde haft et par dage forinden:

Da jeg i sidste uge cyklede min yngste datter i skole om morgenen og afleverede hende i skolen – det var en følelsesmæssig meget stor tilfredsstillelse. Der blev jeg virkelig, virkelig, virkelig glad. På en helt anden måde, end man ellers kan blive glad. Det betød meget for mig.

Et andet problem, der nævnes i forbindelse med de midlertidige boliger er, at mange føler sig rodløse uden et hjem. En mand var flyttet rundt mellem en række midlertidige boliger i en længere periode efter skilsmissen, og han fortæller, at det var hårdt at undvære et permanent hjemsted og at rodløsheden i sidste ende gik ud over helbredet:

Det første halve år begyndte jeg at få sådan noget psykosomatisk, sådan nogen jag hele vejen oppe i brystet her, så jeg følte at det hele var ved at sprænge. (...) Det var stress, ikke. Og lige så snart at jeg flyttede ind her – for da havde jeg haft et halvt år, hvor jeg var fuldstændig rodløs, og ikke vidste hvor jeg skulle være – ligeså snart jeg flyttede ind her, dagen efter så var det fuldstændigt væk.

Flere interviewpersoner peger således på, at den omflakkende tilværelse i en række midlertidige boliger kan være en voldsom stressfaktor. Der er imidlertid andre, der ser perioden med de midlertidige løsninger som en naturlig del af krisen omkring skilsmissen. De fortæller, at de efter skilsmissen ikke var i stand til at træffe langsigtede beslutninger for deres liv, og de betragter perio-

den, hvor de svævede mellem midlertidige boliger som et nødvendigt vakuum i deres boligkarriere. En interviewperson fortæller eksempelvis, at han – set i bakspejlet – skulle have købt et hus, der var til salg i nærheden af den tidligere bolig et halvt år efter skilsmissen. På daværende tidspunkt havde han imidlertid ikke haft styr på sit liv, og det havde derfor været umuligt for ham at beslutte hans fremtidige boligsituation. Han havde haft brug for tid – og ro – til at samle sig, og i den forbindelse havde de midlertidige boliger været tilpas uforpligtende.

Konklusion

I den internationale litteratur rejses der en kritik af, at megen boligforskning er uteoretisk og ikke forholder sig til den sociale konstruktion af begrebet hjem, samt at studierne primært fokuserer på hjemmet i dets positive betydning. Samtidig rejses der spørgsmål om, hvad et hjem er, hvordan hjemfølelsen opstår, og hvordan begrebet hjem er knyttet sammen med bolig og kernefamilie? Vi vil her samle op på, hvorledes vores studie har bidraget til disse diskussioner ved at fokusere på en situation, hvor hjem ikke kun er det positive trygge sted i hverdagen. Ved at sætte fokus på bolig, skilsmisse og hjemfølelse har vi således brugt skilsmissesituationen som en kritisk case til at uddybe begrebet hjem.

Ofte sættes der lighedstegn mellem begrebet hjem og boligen, men som refereret tidligere kan der sættes spørgsmålstegn ved, hvorvidt hjem er et sted, et rum, en følelse, en praksis eller en måde at være i verden på? (Mallett 2004). Med udgangspunkt i de interviewede personer kan vi konkludere, at hjemmet er forbundet med en følelse, der for flere interviewpersoner forsvandt i det øjeblik, at beslutningen om skilsmissen var taget. Det hjem, der havde været ramme for familiens fælles liv forsvandt, og tilbage var kun en bolig, hvortil de ingen hjemfølelse havde. Det peger på, at hjem er en følelsesmæssig relation – fx mellem beboerne og deres bolig. At hjem er en følelsesmæssig relation kom også til udtryk hos en af de interviewede mænd, som efter skilsmissen havde adskillige midlertidige boliger. Manden fortalte, at en god og passende bolig havde været til salg kort tid efter hans skilsmisse, men på dette tidspunkt var han slet ikke følelsesmæssigt klar til at etablere et hjem, og derfor havde han ikke slået til. Desuden er der nogle af de interviewede, der kommer ind på, at følelsen af hjem ikke nødvendigvis kun er knyttet til deres bolig. En mand nævner således, at det at komme tilbage til den samme boligbebyggelse, som han tidligere havde boet i, var som at komme hjem, og en anden mand havde en tilsvarende følelse, da han flyttede tilbage til det lokalområde, han tidligere havde boet i. Vores undersøgelse peger således på, at hjem er en følelsesmæssig relation mellem beboeren og et fysisk sted – en bolig, en bebyggelse, et boligområde eller et større lokalområde.

Et andet væsentligt spørgsmål vi har set på i denne artikel er, hvordan et hjem bliver til – hvad der konkret, symbolsk og socialt sker, når en bolig

omdannes til et hjem. Når man skal finde en ny bolig, er det åbenlyst at udbudet af boliger har stor betydning for valget. Særligt for de fraskilte, der har brug for en bolig akut og kun har én indkomst til dækning af boligudgifter, er det ofte begrænset, hvad man kan vælge mellem på det aktuelle boligmarked. Imidlertid ser det ikke ud til, at dette har væsentlig betydning for, i hvilket omfang der etableres hjem i boligen. En mand, der havde fået tilbudt en bolig i et socialt belastet område, fortæller hvordan han, på trods af at han boede kort tid i lejligheden og ikke syntes stedet var det mest optimale, lagde stor vægt på at etablere et "rigtigt" hjem i boligen. For ham var det vigtigt selv at købe og vælge ting til sin bolig, noget der betød, at han følte det var hans hjem. Denne historie ligger fint i tråd med forbrugssociologiens fokus på, hvordan identitet hænger sammen med forbrugsvalg. Netop efter en skilsmisse, hvor den fraskiltes forståelse af sig selv og sin identitet ofte vil være under forandring, kan forbruget komme til at spille en særlig rolle. Fra forbrugssociologien kommer også teorierne om craft consumers (Campbell 2005) og tilegnelsesprocessen (Ilmonen 2004), hvor et markedsprodukt omsættes til en personlig ting. Dette er nok særligt tydeligt i de boligprojekter, flere af parrene havde haft, før de blev skilt. Ofte er der bygget om og bygget til, malet og indrettet, således at beboerne i høj grad føler, at huset afspejler deres personlige stil og smag, samtidig med at de gennem arbejdet med boligen har investeret tid, penge og kreativitet i projektet på en måde, så det er blevet mere en del af dem selv, end hvis de havde købt et færdigt hus. For nogle af de interviewede betyder disse tilegnelsesprocesser, at det er sværere at skulle flytte fra huset, eller omvendt at skulle blive boende i huset med en ny mand. For andre er den proces, hvor man har sat huset i stand imidlertid knyttet så tæt sammen med relationerne i det tidligere parforhold, så følelsen af "hjem" forsvinder samtidig med, at parforholdet opløses.

Ligesom spørgsmålet om hvad hjem er, og hvordan det etableres, varierer, så varierer det også, hvad der opfattes som et godt hjem. For flere af de interviewede mænd er det at have et godt hjem at kunne tilbyde børnene af stor betydning, idet de føler sig i en konkurrencesituation med mødrene. Det er vigtigt, at boligen er tæt på børnenes hidtidige miljø, mens størrelsen og standen måske er mindre væsentlig. For nogle af de fraskilte kvinder er det frygten for at havne i et socialt stigmatiserende boligområde, der fremhæves som væsentligt i forhold til spørgsmålet om, hvad en god bolig er. Hvor mænd i forbindelse med en skilsmisse kan være bekymrede over at miste den nære kontakte til deres børn, så er der blandt flere kvinder en bekymring for omverdenens opfattelse af dem som enlige kvinder. Her optræder boligen som en vigtig social markør på status og livsstil. Blandt både kvinder og mænd er der forskellige bud på en god bolig. Til gengæld er der enighed om, at det er vigtigt at have et sted, man føler sig hjemme, et sted at have sine ting, et sted at være sig selv eller være sammen med sine børn. Den fraskilte er ofte sårbar i perioden lige efter skilsmissen, og vores interview peger på, at det kan være

hårdt samtidig at stå uden en ordentlig bolig med den sikkerhed, den giver – både personligt og socialt.

I forhold til spørgsmålet om hvordan kernefamilien og begrebet hjem hører sammen, så viser vores interview på den ene side, at bolig, hjemfølelse og kernefamilie stadig kulturelt set er stærkt knyttet til hinanden. På den anden side betyder dette dog ikke, at det er svært eller ligegyldigt for den enlige at etablere et hjem. Hjem og familie knyttes sammen på nye måder for de fraskilte, fx ved at hjemmets betydning for børnene fremhæves, ligesom børnene i højere grad inddrages i det at skabe hjemmet, men også ved at drømmen om kernefamilien og bolig stadig står stærkt for de fleste. De enlige betragter ikke den nye bolig som en permanent boligløsning – ideen om livstidsboligen er stadig beholdt familie-konstruktionen med en mand og en kvinde sammen, også selv om det i disse tilfælde vil blive den udvidede familie med dine og mine børn.

Tak til

Center for bolig og velfærd, Realdaniaforskning, som har støttet projektet, samt til vores informanter som har indviet os i en personlig og ofte svær del af deres boligliv.

Litteratur

- Bech-Danielsen, C. 2004: *Moderne arkitektur – hva' er meningen?* København: Systeme.
- Bech-Danielsen, C., & Gram-Hanssen, K. 2005: "Når sjælen flytter ind: Gennem indretning og istandsættelse slår beboere rod i deres parcellhuse". *Kulturo*, 2005, 11(21), 28-33.
- Beck, U. 1997: *Risikosamfundet – på vej mod en ny modernitet*. København: Hans Reitzels forlag.
- Bourdieu, P. 1984: *Distinction: A social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Polity Press.
- Burnett, John 1978: *Social history of housing: 1815-1970*. Cambridge: The University Press.
- Campbell C, 2005: "The Craft Consumer: Culture, craft and consumption in a postmodern society", *Journal of Consumer Culture*, 3 2005; vol. 5: pp. 23 - 42.
- Chapman, T 1999: "Stage sets for ideal lives: images of home in contemporary show homes." In Chapman and Hockey (eds.): *Ideal Homes? Social change and domestic life*. London: Routledge.
- Clapham, 2005: *The meaning of Housing. A pathways approach*. Bristol: The policy press.
- Coffey, A. and Atkinson, P. 1996: *Making sense of qualitative data. Complementary research strategies*. London: Sage Publications.
- Dencik, L .1996: "Familjen i välfärdsstatens förvandlingsprocess". *Dansk Sociologi 1*
- Després, C. 1991: "The meaning of home: Literature review and directions for future research and theoretical development". *Journal of Architectural and Planning Research* 8:2
- Dieleman, F. M and Schouw, R. J. 1989: "Divorce, Mobility and housing demand". *European Journal of populations* 5, 235-252

- Gram-Hanssen, K. og Bech-Danielsen C. 2004: "House, home and identity from a consumption perspective". *Housing, Theory and society* Vol. 21 No.1.
- Gram-Hanssen, K., & Bech-Danielsen, C. under udgivelse: "Home dissolution – what happens after separating?" Accepted for publication in *Housing Studies*
- Gram-Hanssen, K., & Laurentzius, A. 2007: *Flytninger ved opløsning af parforhold : En registeranalyse* (SBI 2007:01). Hørsholm: Statens Byggeforskningsinstitut.
- Gullestad, M. 1989: *Kultur og hverdagsliv*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gundelach, P. 2002: *Danskernes Værdier 1981-1999*. København: Hans Reitzels Forlag
- Hochschild, 2003: *Tidsfælden. Når familien bliver arbejde og arbejdet bliver familie*. København: Munksgaard.
- Hollander 1991: "The idea of a Home: A kind of space" *Social Research*, 58 (1):31-49.
- Ilmonen, K. 2004: "The use of and commitment to goods". *Journal of Consumer Culture* vol. 4 (1) 27-50.
- Kvale, S., 1996: *InterViews. An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Mallet, S. 2004: "Understanding home: a critical review of the literature". *The sociological review*.
- McCarthy, P. and Simpson, B. 1991: *Issues in Post-Divorce Housing*. Aldershot: Avebury Academic Publishing Group.
- Saunders, P and P. Williams 1988: "The constitution of the home: Towards a Research Agenda". *Housing Studies* 3 (2): 81 – 93.
- Saunders, 1984: "Beyond housing classes: The sociological significance of private property rights in means of consumption". *International journal of urban and regional research* 8 (2):202-227.
- Somerville P. 1997: "The social construction of home". *Journal of Architectural and Planning Research*, 14:3. 226-245.